

DYSKUSJE — DISCUSSIONS

TADEUSZ MAKIEWICZ

W SPRAWIE GENEZY TRACKICH I DACKICH OŁTARZY I PALENISK KULTOWYCH

CONCERNING THE ORIGINS OF THRACIAN AND DACIAN ALTARS AND RITUALISTIC FIREBEDS

W 1975 roku ukazał się pierwszy tom nowego rocznika „*Studia Thracica*”, wydanego przez Instytut Trakologii Bułgarskiej Akademii Nauk. Jest on poświęcony problematyce tracko-scytyjskich związków kulturowych. Wśród szeregu interesujących artykułów znajduje się opracowanie M. Cziczikowej poświęcone kultowym ołtarzom ofiarnym z terenu Tracji¹, w zasadzie wyłącznie obiektom tego typu z miasta Seuthopolis, założonego u schyłku IV wieku p.n.e. przez trackiego władcę Seuthesa III. Problem ten nie był jeszcze przedmiotem odrębnej monografii, a o odkryciu ołtarzy ofiarnych D. P. Dimitrow jedynie wzmiankował w artykułach poświęconych badaniom miasta, nie rozstrzygając zresztą sprawy ich funkcji². Odkrycia te zasługują na szczególną uwagę, gdyż mają, naszym zdaniem, węzłowe znaczenie dla problemu genezy trackich i dackich ołtarzy i palenisk kultowych, a w konsekwencji także dla analogicznych lub zbliżonych obiektów tego typu ze środkowej i północnej Europy³.

Na specjalną uwagę zasługują publikowane po raz pierwszy przez M. Cziczikową ołtarze o zdobnictwie uderzająco podobnym do obiektów kultury dackiej w Rumunii, a także do palenisk kultowych i użytkowych

z terenu Polski i Półwyspu Jutlandzkiego. Stwarza to obecnie pełniejsze możliwości rozważań na temat genezy tych obiektów, a także powiązań między obiektami kultury trackiej w Bułgarii a obiektami kultury dackiej, kultury przeworskiej i kręgu germańskiego⁴. Ponieważ M. Cziczikowa nie zwróciła dostatecznej uwagi na powiązania stylistyczne i formalne ołtarzy trackich i dackich, a ponadto w sposób bardzo kontrowersyjny, naszym zdaniem, przedstawia genezę tego bardzo interesującego zjawiska kulturowego, uznaliśmy za celowe poświęcić mu parę uwag, polemizując z pewnymi тезami M. Cziczikowej.

W Seuthopolis odsłonięto — jak podaje autorka — około 30 takich obiektów, z reguły stosunkowo dobrze zachowanych. Miały one kształt kwadratowy albo prostokątny, o długości boku od 0,65 do 1,5 m, i były wywyższone ponad poziom podłogi na wysokość 10–15 cm. Wykonane zostały z gliny o starannie wygładzonej powierzchni, na której widnieją różnorodne ornamenty; były one celowo wypalone, tak że uzyskały twardość i gładkość cementu. Znajdowały się w każdym z domów, przy czym w dwóch z nich odkryto także ołtarze starsze, silnie zniszczone. Na specjalną uwagę zasługuje odkrycie w pałacu królewskim dwóch ołtarzy wyróżniających się znacznymi rozmiarami. Jeden z nich miał boki o długości 3 m i znajdował się w sali tronowej, natomiast drugi w Świątyni Wielkich Bogów Samotrackich (ryc. 9), która stanowiła część pałacu królewskiego. Wszystkie ołtarze znajdowały się w centralnych lub narożnikowych pomieszczeniach, które nie łączyły się nigdy z innymi salami i miały wejścia tylko z zewnątrz. Ołtarze umieszczone były zawsze naprzeciw wejścia i zorientowane równoległe do ścian. Autorka dzieli ołtarze na dwie grupy: 1 — całkowicie płaskie, 2 — mające w środku kolistę

¹ M. ČIČIKOVA, *Žartvenniki ellinističeskoj epochi v Frakii* (Sum.: Altar Hearths from the Hellenistic Period in Thrace), „*Studia Thracica*”, 1, 1975, s. 180–195.

² D. P. DIMITROV: *Sevtopol — frakijskij gorod bliz s. Koprinka Kazanlyksskogo rajona*, „*Sovetskaja Archeologija*”, 1957, z. 1, s. 200–208, *Gradoustrojstvo i architektura na trakijskija grad Sevtopolis*, „*Archeologija*”, t. II, 1960, z. 1, s. 10 n., *Seuthopolis*, „*Antiquity*”, Vol. XXXV, 1961, s. 98 n.

³ Pełne zestawienie glinianych ołtarzy i palenisk kultowych z terenu Europy oraz pełną charakterystykę typologiczną i strukturalną zawiera opracowanie: T. MAKIEWICZ, *Ołtarze i „paleniska” ornamentowane z epoki żelaza w Europie* (Sum.: Ornamented Altars and „Firebeds” from the Iron Age in Europe), „*Przegląd Archeologiczny*”, t. 24: 1976, s. 103–183.

⁴ MAKIEWICZ, 1976, s. 139–144, 155 n.

zagłębienie o średnicy 0,2–0,5 m i głębokości 3–6 cm. Ornamentyka w obydwu grupach była zróżnicowana i obok prostego zdobnictwa w postaci koncentrycznych czworokątów, uzupełnianych przekątnymi lub wpisanymi, niewielkimi elipsami w narożnikach, występowały bardziej rozwinięte motywy geometryczne, aż do obiektów o bogatej ornamentyce geometrycznej oraz roślinnej, na którą składały się stylizowane girlandy z liści i owoców bluszczu i lauru. W jednym wypadku ołtarz zdobiony był promieniście ułożonymi przedstawieniami 3 węży. Ornament odcisnięto sznurem lub specjalnym szablonem. Ponadto jeden z ołtarzy malowany był czerwoną i granatową farbą. Zdobnictwo odznacza się, mimo powtarzalności motywów, dużą różnorodnością i — zdaniem M. Cziczikowej — jest bez wątpienia dziełem miejscowych twórców.

Odkrycie ołtarzy w sali tronowej i Świątyni Wielkich Bogów w obrębie pałacu świadczy o tym, że nie miały one znaczenia utylitarnego i jest pierwszym dowodem istnienia nie znanego do niedawna na terenie Tracji typu zabytków kultowych. Pogląd o ich sakralnym charakterze potwierdza dawniejsze odkrycie identycznego ołtarza w obrębie komory grobowej kurhanu w miejscowości Sveščari (dawn. Mumdzilar) w okręgu Razgrad oraz niedawne analogiczne odkrycia w Goljamo Izvor, w tymże okręgu. Podobne ołtarze odsłonięto ostatnio również w trackim mieście Kabile.

W dalszym ciągu rozważań rozpatruje M. Cziczikowa kwestię genezy tego typu obiektów. Ścisłe — jej zdaniem — analogie do nich znajdują się w kręgu kultury egejskiej zarówno na terenie Krety, jak i Grecji kontynentalnej i datowane są na III i II tysiąclecie p. n. e. Powołuje się tutaj autorka na istnienie kultowych palenisk w domach kretańskich, odkrycie ołtarza w pałacu w Festos, na zbliżonego charakteru znaleziska grobowe z Chrysolakkos oraz na odkrycia glinianych okrągłych ołtarzy o średnicy 3,59–4,0 m w Mykenach, Pilos i Tirynsie. Dowodem wpływów kręgu egejskiego na terenie Półwyspu Bałkańskiego jest — według M. Cziczikowej — gliniany, bogato zdobiony ołtarz z miejscowości Wietenberg (Dealul-Turcului) w pobliżu Sighișoara w Rumunii, pochodzący z epoki brązu (kultura Wietenberg) i współczesny ołtarzowi z megaronu w Mykenach. Kolejnymi przejawami tychże wpływów są, jej zdaniem, ołtarz z miejscowości Żabotin na Ukrainie, datowany na VII w. p. n. e. oraz dalsze znaleziska z kręgu scytyjskiego z terenu Naddnieprza, a także obiekty celtyckie z oppidum w La Roque pod Marsylią, datowane na IV–III wiek p. n. e., a więc współczesne ołtarzom z Seuthopolis. Następnie powołuje się autorka na odkrycie zbliżonych obiektów z II i I w. p. n. e. w Popești i Poiana w Rumunii oraz w Zołotoj Bałce na Ukrainie. Na uwagę zasługuje informacja M. Cziczikowej, że w Seuthopolis odkryto gliniane przedmioty w kształcie graniastosłupa, być może analogiczne do celtyckich figurek *chenet*, wiążących

się z kultem ognia i bóstw domowych, a które często występowały właśnie przy takich ołtarzach⁵. Niestety, w wypadku Seuthopolis warunki odkrycia nie pozwalają na rozstrzygnięcie tezy o ich związku z ołtarzami.

W zakończeniu rozpatruje autorka problem przeznaczenia tych ołtarzy. Sądzi ona, że część obiektów z Seuthopolis poświęcona była bogini opiekunce domu, której atrybut — węże, znajdujemy wyobrażone na jednym z nich. Przedstawienie fali na innym poświęcone mogło być władcy nieba, a girlandy z liści i owoców bluszczu wyjaśnić można kultem twórczych sił przyrody lub Dionizosa, o którego roli w religii mieszkańców Seuthopolis świadczą zarówno dane epigraficzne, jak i archeologiczne. Natomiast nie ulega wątpliwości, że ołtarze ofiarne z tegoż miasta znajdują się w ścisłym związku z kultem Wielkich Bogów Samotrackich, w których świątyni odkryto jeden z tych obiektów. W podsumowaniu M. Cziczikowa stwierdza, że w domach prywatnych przy ołtarzach odbywały się kultowe uczty oraz składano ofiary na cześć bóstw domowych, natomiast ołtarze pałacowe związane były z najważniejszym kultem oficjalnym miasta, którego głównym kapłanem był sam władca.

W artykule tym po raz pierwszy opisano szerzej bardzo interesujące obiekty z Seuthopolis, które ze względu na chronologię, bogactwo ornamentyki, ilość, a także położenie w bezpośrednim sąsiedztwie Grecji mają kluczowe znaczenie dla wyjaśnienia genezy tego zjawiska. Dotychczasowe informacje D. P. Dimitrowa na ten temat były bardzo niewystarczające. Cenne są dane dotyczące usytuowania opisanych obiektów w obrębie domów, o znalezieniu w Seuthopolis figurek zbliżonych do *chenet* oraz wyjaśnienie techniki wykonania ornamentu. Niestety jednak stwierdzić trzeba, że artykuł nie rozstrzyga szeregu kwestii ani nie zawiera pełnych danych dla interpretacji tego zjawiska. Autorka nie podaje dokładnej liczby odkrytych obiektów, nie przeprowadza ściślejszej i bardziej wyczerpującej analizy ornamentyki, ograniczając się do opisanego głównych typów zdobnictwa. Szkoda w związku z tym, że nie ukazano w artykule reprodukcji wszystkich ołtarzy, które ze względu na swój unikatowy charakter na pewno na to zasługiwały. Szczególnie brak ilustracji największego ołtarza z sali tronowej, którego ornament mimo znacznego zniszczenia — jak informuje autorka — udało się jednak zrekonstruować rysunkowo.

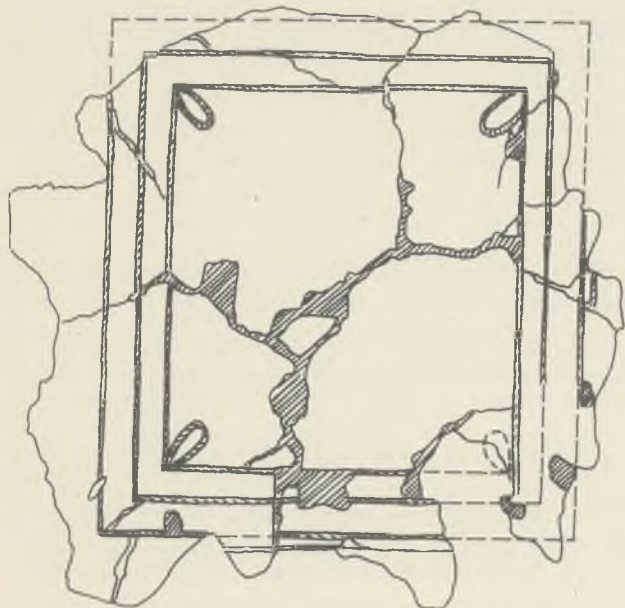
Specjalnie interesujące są, naszym zdaniem, najprostsze motywy ornamentacyjne stosowane w zdobnictwie ołtarzy w Seuthopolis, gdyż one właśnie mają analogię w kręgu kultury dackiej, oraz w kulturze przeworskiej i w kręgu nordyjskim, a w związku z tym — węzłowe znaczenie dla całościowej interpretacji tego zjawiska.

⁵ Problem tych figurek i ich związek z ołtarzami i paleniskami kultowymi zob. MAKIEWICZ, 1976, s. 147–150.

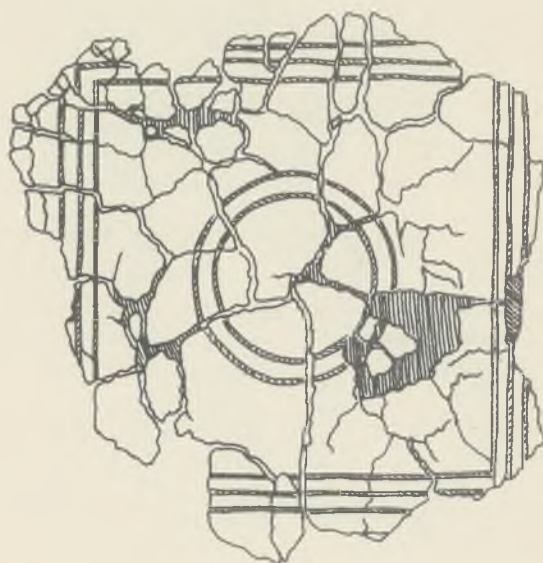
Najprostszy, a jednocześnie najliczniejszy motyw zdobniczy to pojedynczy kwadrat; w trzech wypadkach odsłonięto obiekty zdobione koncentrycznymi kwadratami z przekątnymi tworzącymi krzyż (ryc. 2), ponadto kwadraty koncentryczne z niewielkimi owalami w narożnikach (ryc. 1) lub z koncentrycznymi kołami w centrum (ryc. 3). Do grupy tej zaliczyć można także bogaciej zdobiony ołtarz z czterema niewielkimi prostokątami ułożonymi na planie krzyża w obrębie obszerniejszej ramy utworzonej przez motywy czworokątne (ryc. 4). Warto zauważyć, że motywy prostsze wiążą się wyraźnie z ołtarzami o płaskiej powierzchni, natomiast ołtarze

z okrągłym zagłębieniem w środku odznaczały się zdecydowanie bogatszym zdobnictwem (ryc. 5–9).

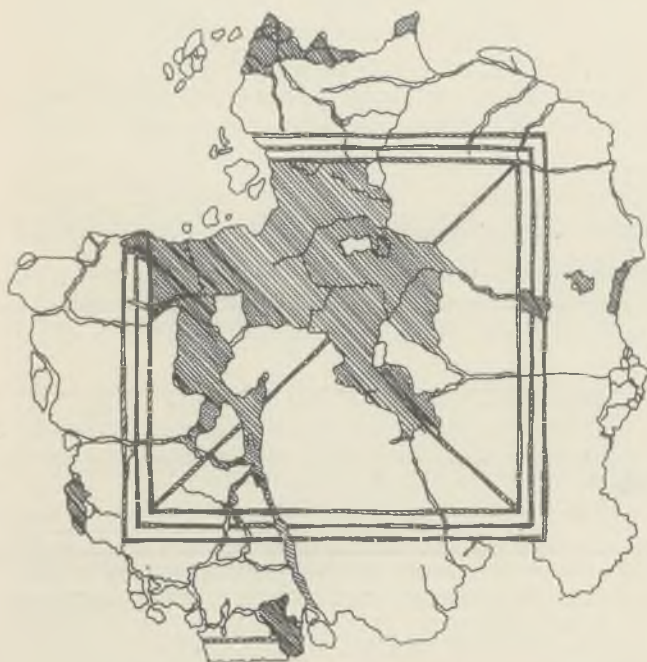
Ornament w postaci pojedynczego prostokąta znany jest z celtyckiego paleniska kultowego w Závisti (Czechosłowacja), natomiast motyw czworoboku z owalami w narożnikach nawiązuje wyraźnie do zdobnictwa w postaci dwóch (lub większej ilości) koncentrycznych czworoboków, jakie znamy z szeregu stanowisk. Ornament taki wystąpił w Poiana i Bukareszcie-Mihai Voda (Rumunia), w Janikowie oraz w Ginderup, Hurup i Nørre Fjand (Dania), a także w Tofting (RFN). Częsty jest również motyw koncentryczny prostokątów z przekątnymi tworzącymi krzyż znany z Popești, Cîrlomănești

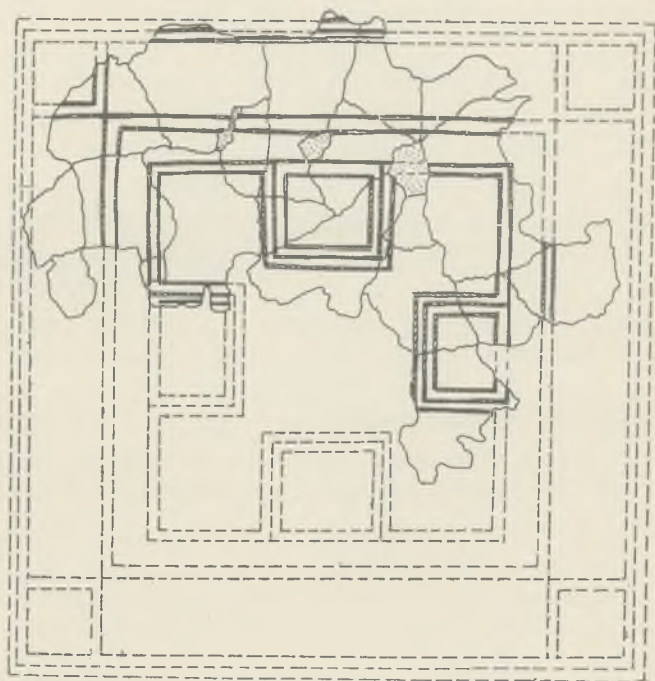
Ryc. 1. Seuthopolis. Ołtarz ofiarny z domu nr 3

Ryc. 3. Seuthopolis. Ołtarz ofiarny z domu mieszkalnego

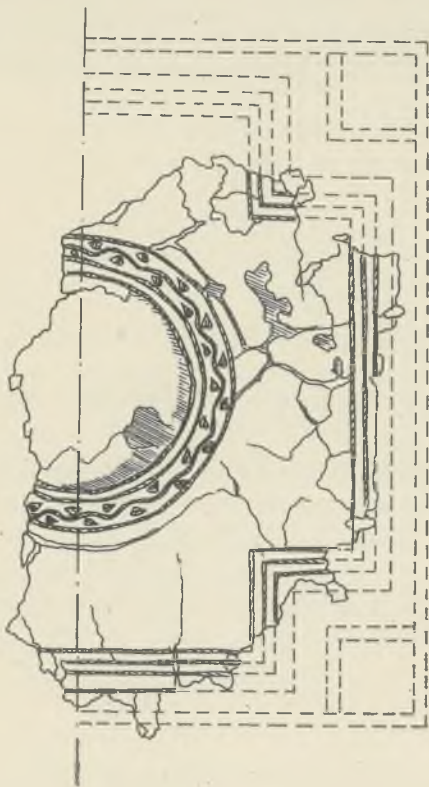
Ryc. 2. Seuthopolis. Ołtarz ofiarny z domu nr 6

Ryc. 4. Seuthopolis. Ołtarz ofiarny z domu mieszkalnego

i Vladiceasca (Rumunia) oraz z Hurup i Holmsland (Dania)⁶.

Najbardziej interesująca jest wspólnota zdobnictwa pomiędzy najbliższymi czasowo i przestrzennie obiektami kultury trackiej w Seuthopolis a obiektami kultury dackiej na terenie Rumunii. Warto tutaj dodać, że poza omówionymi już ołtarzami trackimi o stosunkowo prostym zdobnictwie potwierdzeniem powyższej tezy są również występujące w środowisku dackim

Ryc. 5. Seuthopolis. Ołtarz ofiarny z domu nr 2

„paleniska” o ornamentyce bardziej rozwiniętej i skomplikowanej, wyraźnie nawiązującej do zdobnictwa ołtarzy trackich w Seuthopolis. Poza obiektem z „dworu” wodza plemiennego w Popești, który omówiłem wyczerpująco w swym poprzednim artykule, na uwagę zasługuje tutaj niewielki, niestety, fragment paleniska znaleziony w warstwie kulturowej na terenie twierdzy w Popești⁷. Ze względu na ułamkowy stan zachowania nie można określić bliżej jego pełnej ornamentyki, niemniej poza motywem łamanych linii występuje tu również element w postaci koła, a więc w sumie zdobnictwo uderzająco podobne do wzorów z najbardziej bogatych i efektownych ołtarzy w Seuthopolis. Świadczy to jednoznacznie o wpływie starszych chronologicznie obiektów trackich na powstanie kultowych palenisk dackich, co sugerowa-

łem już uprzednio⁸. Co prawda, istnieje wyraźna luka czasowa około dwóch stuleci pomiędzy obiektami trackimi a dackimi, wydaje się jednak, że posiadamy obecnie wystarczającą ilość przesłanek, by móc łączyć genetycznie obiekty tych kultur. Stwierdzić zresztą trzeba, że ostatnie odkrycia nowych ołtarzy z Goljamo Izvor i Kabile świadczą, iż to zjawisko kulturowe miało znacznie szerszy zasięg, niż można było sądzić na podstawie posiadanych do niedawna informacji i że podkreślana luka czasowa wynika jedynie ze stanu badań i publikacji. Potwierdzeniem tej tezy są najnowsze odkrycia dokonane w 1975 roku przez M. Domaradzkiego w miejscowości Ravadinovo pod Sozopolem (antyczną Apolonią) oraz przez A. Pejкова na wzgórzu Nebet-Tepe w Płowdiw⁹. Fakty te świadczą jednoznacznie, że gliniane ołtarze ornamentowane były dość pospolitym elementem w kulturze Traków i w związku z tym, jak można się domyślać, szersze były również ramy chronologiczne ich występowania w tym środowisku, a więc obejmujące nie tylko IV i III w. p. n. e. Nowe palenisko kultowe odkryto zresztą także w środowisku dackim w miejscowości Vladiceasca, judet Ilfov (ryc. 10). Znajdowało się ono w obrębie obszernej budowli, której przeznaczenie autor badań G. Trohani określa jako kultowe¹⁰. Niestety, nie znamy pełnych wymiarów ani kształtu tego budynku, gdyż w pierwszym etapie badań został on uchwycony tylko częściowo. W jego obrębie znajdowały się dwa paleniska, z których jedno, oznaczone jako nr 3, zdobione było motywem dwóch podwójnych kwadratów z krzyżem utworzonym przez przekątne w środku. Ornament ten nawiązuje wyraźnie do zdobnictwa skromniej zdobionych palenisk trackich. Osada w Vladiceasca datowana jest roboczo na III–I w. p. n. e., przy czym G. Trohani zaznacza, że dokładną chronologię całego stanowiska i poszczególnych obiektów osadniczych będzie można sprecyzować dopiero po zakończeniu badań i pełnym opracowaniu materiałów¹¹.

Oczywiście wszystkie problemy powiązań pomiędzy obiektami trackimi a dackimi będzie można wyjaśnić ostatecznie po pełnym opublikowaniu wyników badań z tych stanowisk.

Tak więc otrzymaliśmy nowe dane do studiów nad powiązaniem kulturowymi obiektów typu ołtarza lub paleniska kultowego w Europie, potwierdzające sugerowany przez nas związek genetyczny obiektów trackich

⁸ MAKIEWICZ, 1976, s. 141 n., 143 n., 155 n.

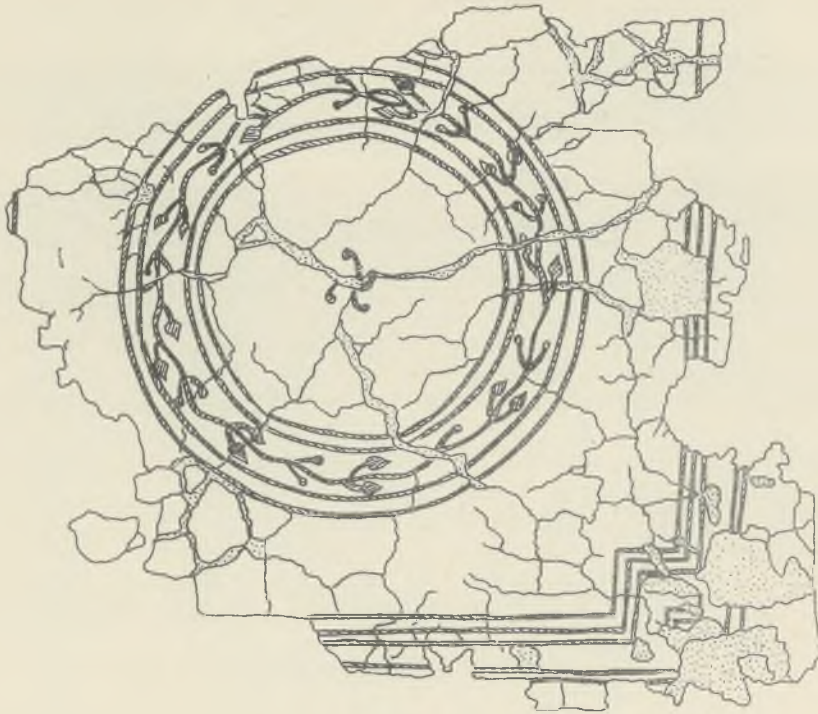
⁹ Serdecznie dziękuję p. dr. Mieczysławowi Domaradzkiemu za cenne informacje na temat najnowszych odkryć z terenu Bułgarii.

¹⁰ G. TROHANI, *Raport asupra sapaturilor arheologice efectuate în așezarea Geto-Dacica de la Vladiceasca, jud. Ilfov, în anul 1973* (Res. Rapport concernant les fouilles archéologiques effectuées dans l'établissement Géo-Dace de Vladiceasca pendant l'année 1973), „Cercetari Arheologice”, vol. I, 1975, s. 152, 158, ryc. 1 i 2.

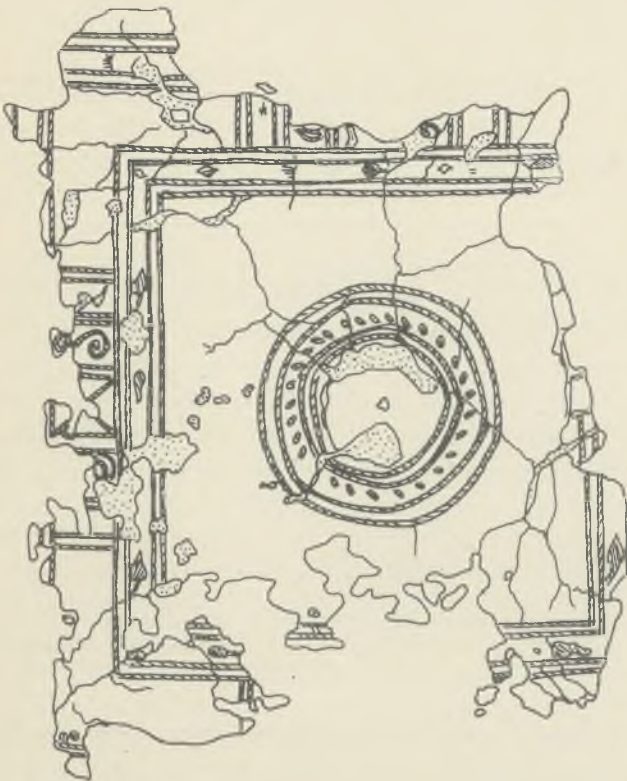
¹¹ TROHANI 1975, s. 173.

⁶ Szczegółowy opis i analiza chronologiczno-geograficzna tych ornamentów: MAKIEWICZ, 1976, s. 133 n., 139 n.

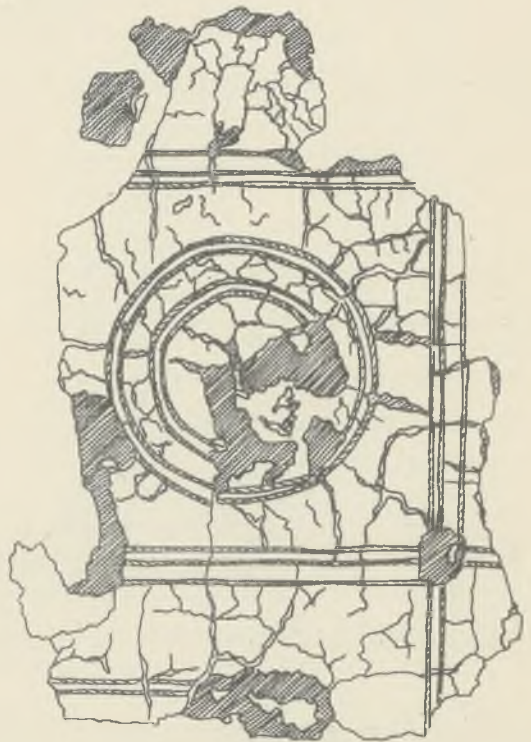
⁷ R. VULPE, *Șantierul arheologic Popești, reg. București, v. Mihailești*, „Materiale și Cercetari Arheologice”, vol. III, 1957, s. 234; oraz MAKIEWICZ 1976, s. 120, ryc. 18.

Ryc. 6. Seuthopolis. Ołtarz ofiarny z domu nr 5

Ryc. 7. Seuthopolis. Ołtarz ofiarny z domu mieszkalnego

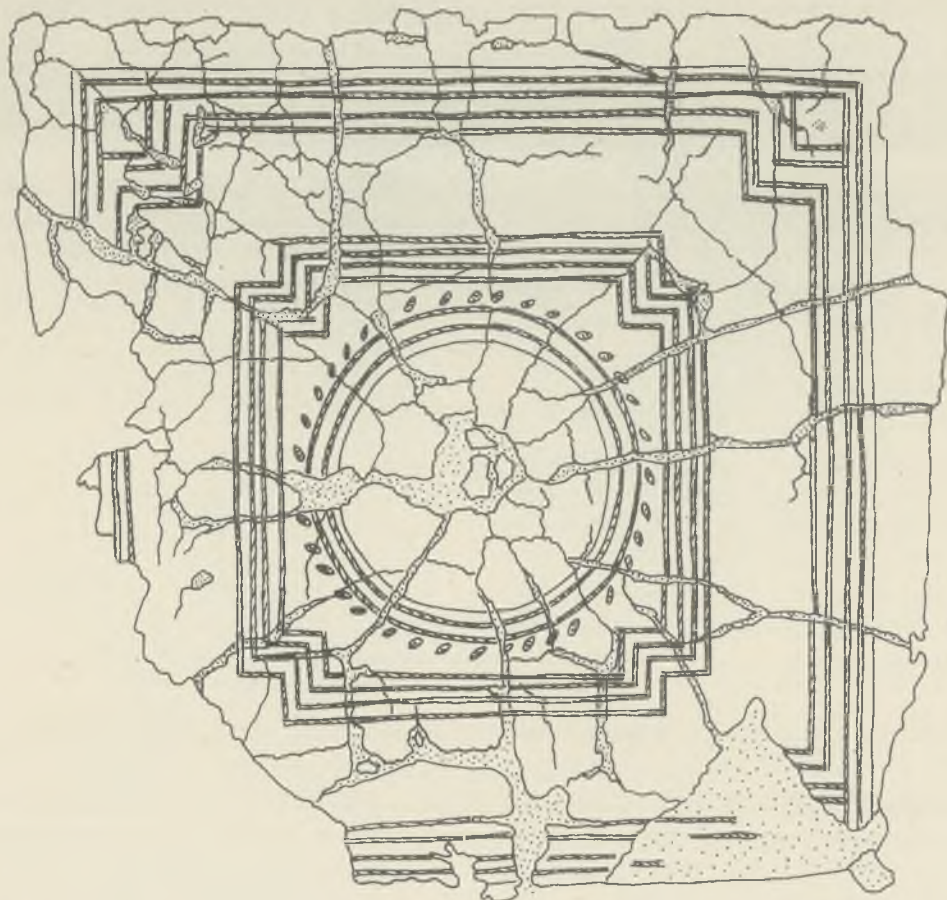

Ryc. 8. Seuthopolis. Ołtarz ofiarny z domu mieszkalnego

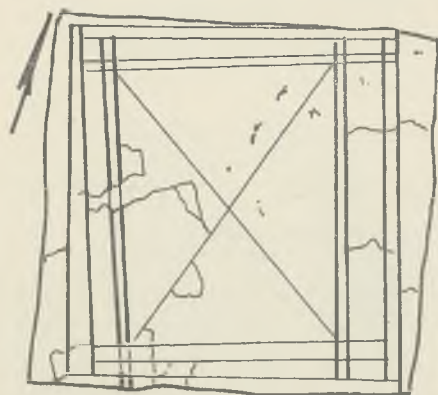
z dackimi, a w konsekwencji również pośrednio z zabytkami kręgu celtyckiego i germańskiego ze środkowej i północnej Europy.

Kolejne zagadnienie, nad którym należy się zastanowić, a w przypadku którego nie przekonują tezy

M. Cziczikowej, to problem genezy tego zjawiska. M. Cziczikowa wywodzi trackie ołtarze bezpośrednio z kultury egejskiej, powołując się na analogię z III i II tysiąclecia p. n. e. Naszym zdaniem traktować je można wyłącznie jako analogie funkcjonalne. Wydaje się, że bezpośredniej

Ryc. 9. Seuthopolis. Ołtarz ofiarny ze świątyni Wielkich Bogów Samotrackich

0 10 cm

Ryc. 10. Vladiceasca, județ Ilfov. Palenisko zdobione (nr 3)
Wg G. Trohani

genezy ołtarzy ofiarnych z Seuthopolis i szerzej — wszystkich ołtarzy trackich, poszukiwać trzeba jednak we współczesnej kulturze klasycznej i hellenistycznej Grecji, a geneza egejska mogła być jedynie pośrednia. Odległość czasowa (co najmniej około jednego tysiąca lat) między obiektami egejskimi a trackimi wyklucza możliwości jakichkolwiek bezpośrednich powiązań. Naszym zdaniem, korzenie tego zjawiska kulturowego tkwią w tradycjach sakralnych Grecji okresu klasycznego i hellenistycznego.

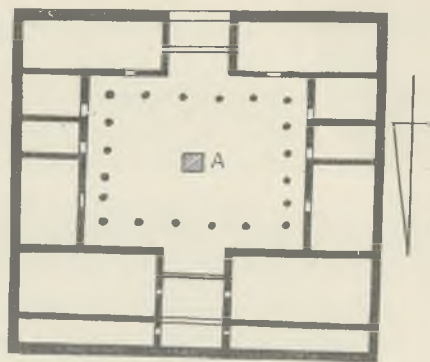
Głównymi przesłankami tej hipotezy były motywy ornamentacyjne, nawiązujące swym charakterem wyraźnie do zdobnictwa starożytnej Grecji, czego specjalnie charakterystyczne przykłady pochodzą z Żabotina (Ukraińska SRR) i z La Roque (Francja), a następnie rozrzut geograficzny ołtarzy kultowych, z których najstarsze (jednocześnie obiekty o najsilniejszych wpływach greckich) znajdowały się w strefie zdecydowanych wpływów Grecji macierzystej lub też greckich kolonii (Żabotina, Seuthopolis, Mumdzilar, La Roque). Przesłanki te, naszym zdaniem, świadczą wyraźnie o helleńskim genezie tego zjawiska¹². Pomijając tutaj nawet fakt ogromnej różnicy chronologicznej rzędu jednego lub dwóch tysiącleci pomiędzy ołtarzami kultowymi świata egejskiego a ołtarzami trackimi, co jest chyba argumentem rozstrzygającym, wydaje się ponadto dość kontrowersyjny pogląd M. Cziczikowej o ścisłych analogiach do ołtarzy z Seuthopolis w świecie egejskim. B. Rutkowski w swej podstawowej monografii poświęconej miejscom kultowym świata egejskiego nie wymienia obiektów, które można byłoby traktować jako bezpośrednie wzorce ołtarzy trackich¹³.

¹² MAKIEWICZ 1976, s. 137 n., 157.

¹³ B. RUTKOWSKI, *Cult Places in the Aegean World*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1972, szczególnie rozdziały VI—IX.

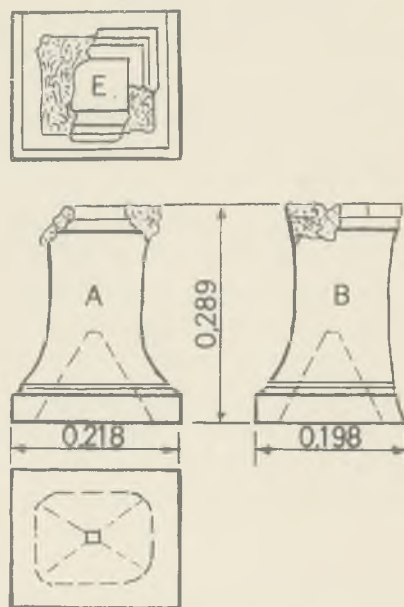
Nie można traktować jako pośredniego ogniwa dowodowego ornamentowanej płaszczyzny glinianej z Wietenberg, datowanej na XIII w. p. n. e.¹⁴, natomiast interpretacja ołtarzy z Żabotina i z La Roque jako dowodów przetrwania tradycji kręgu egejskiego jest wyraźnym nieporozumieniem.

W swoim uprzednim opracowaniu sugerowałem grecką genezę tego zjawiska, opierając się jedynie na rozprzestrzenieniu najstarszych ołtarzy kultowych oraz na ich ornamentyce. W chwili obecnej dysponujemy bardziej przekonującymi dowodami o charakterze bezpośredniej analogii. Nie ulega mianowicie wątpliwości — wbrew pogładowi D. P. Dimitrowa, który stwierdzał, że w kulturze Grecji klasycznej nie ma obiektów analogicznych do ołtarzy z Seuthopolis — iż w Grecji okresu klasycznego i hellenistycznego istnieją zabytki uderzająco podobne do obiektów z Seuthopolis. Są to ołtarze, które — jak sądzić można na podstawie aktualnego stanu badań — stanowiły integralny element wyposażenia domu greckiego¹⁵. Problem ten jest trudny do interpretacji ze względu na słabą znajomość budownictwa mieszkalnego okresu klasycznego w Grecji¹⁶. Jednakże bardzo cennych danych dostarczyły tutaj badania w Olincie. Stwierdzono tam dwa typy ołtarzy. Pierwsze to obiekty umieszczone w centralnej części dziedzińców, wykonywane z kamienia. Ich bliższa charakterystyka jest niemożliwa, gdyż w Olincie odkryto tylko jeden taki ołtarz zachowany in situ oraz ślady kilku innych¹⁷. Podobne obiekty, w identycznym położeniu odkryto także w Olbii¹⁸. Na uwagę zasługuje fakt, że lokalizacja ołtarza w obrębie dziedzińca jest uderzająco podobna do usytuowania obiektów kultowych z Seuthopolis w obrębie izb (ryc. 11). Drugi typ ołtarzy spotykanych w Olincie to małe ołtarze domowe o charakterze przenośnym (*arulae*), umieszczone zapewne w izbach pod ścianą lub w specjalnie wykonanych wnękach. Wyrabiane one były z kamienia lub — co trzeba specjalnie podkreślić — z gliny. Typowy obiekt tej grupy przedstawia ryc. 12. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że znaczna część tych ołtarzy ma na górnej płaszczyźnie płytkie zagłębienie, kształtu okrągłego lub

Ryc. 11. Idealny plan greckiego domu mieszkalnego z V wieku p. n. e. z lokalizacją ołtarza (A) w obrębie dziedzińca

Wg B. C. Rider

Ryc. 12. Olint. Ołtarz wykonany z gliny. Skala 1:10.

Wg D. M. Robinsona i J. W. Grahama

czworokątnego. W zagłębieniach tych w kilku wypadkach zaobserwowano ślady przepalenia. Zwane było ono *eschara* i według D. M. Robinsona i J. W. Grahama służyło za *arae turicremae*¹⁹. Wydaje się, że jest to zastanawiająco wspólny element z ołtarzami z Seuthopolis. Ogółem odkryto w Olincie 23 takie ołtarze, w tym 10 zabytków wykonanych z gliny. Podobne zabytki znane są z wyspy Thera, z Koryntu (VI w. p. n. e.), Scione (V w. p. n. e.), a ponadto dość licznie z południowych Włoch i z Sycylii²⁰. Wydaje się, że fakt istnienia w greckim kulcie domowym ołtarzy, wykonywanych często z gliny, mających w znacznej ilości przypadków płytkie zagłębienia na górnej powierzchni, będących dość szeroko rozpowszechnionymi zarówno na terenie macierzystej Grecji, jak i w jej koloniach, pozwala trak-

¹⁴ K. HOREDZ, *Die Wietenbergkultur*, „Dacia”, NS, Vol. IV, 1960, s. 134.

¹⁵ B. C. RIDER, *The Greek House. Its History and Development from the Neolithic Period to the Hellenistic Age*, Cambridge 1965, s. 226; D. M. ROBINSON, J. W. GRAHAM, *Excavations at Olynthus, with a Detailed Account of Those Excavated in 1931 and 1934*, Baltimore—London—Oxford 1938, s. 321–325. Chciałbym w tym miejscu podziękować serdecznie panu prof. Stefanowi Parnickiemu-Pudełko za wskazówki bibliograficzne i cenne rady.

¹⁶ Zobacz na ten temat RIDER 1965, s. 210 nn.

¹⁷ ROBINSON, GRAHAM 1938, s. 321 n. oraz Pl. 15: 2, 81: 2 i 73, 84, 85.

¹⁸ E. J. LEVI, A. N. KARASEV, *Doma antičnych gorodov severnego Pričernomor'ja* [w:] *Antičnye goroda severnego Pričernomor'ja*, Moskwa—Leningrad 1955, s. 229–231.

¹⁹ ROBINSON, GRAHAM 1938, s. 325.

²⁰ ROBINSON, GRAHAM 1938, s. 324 n., przyp 5 i 6.

tować jednoznacznie te obiekty jako prototypy ołtarzy kultowych z Seuthopolis oraz z całej Tracji, bez potrzeby odwoływania się do tradycji egejskiej.

Można jeszcze dodać, że motywy ornamentacyjne spotykane na ołtarzach trackich, szczególnie te bardziej skomplikowane, mogły być wzorowane na mozaikach znanych z reprezentacyjnej izby męskiej domu greckiego — andronu. Zdobnictwo tych mozaik jest bardzo zróżnicowane i obok bardzo bogatych i skomplikowanych kompozycji, niekiedy z przedstawieniami figuralnymi, występują także różnorodne wzory geometryczne, do których nawiązać można ornamentykę ołtarzy trackich²¹.

Byłyby to w zasadzie wszystkie uwagi polemiczne w stosunku do tez M. Cziczikowej. Szkoda, że autorka, dysponująca przecież pełnymi danymi na temat badań w Seuthopolis, nie przeprowadziła ściślejszej analizy porównawczej ze znanymi jej paleniskami kultowymi kultury trackiej, scytyjskiej, dackiej i celtyckiej z terenu Bułgarii, Ukrainy, Rumunii i Francji. Problem ten zasługuje na specjalną uwagę, gdyż na terenie twierdzy dackiej w Popești, w obrębie „dworu” wodza plemiennego oraz w domach mieszkalnych, odkryto paleniska kultowe o formie i ornamentyce uderzająco podobnej do ołtarzy z Seuthopolis²². Należy żałować, że autorka nie zwróciła na ten problem większej uwagi, gdyż wśród nie opublikowanych obiektów z Seuthopolis mogły się znajdować okazy jeszcze bardziej zbliżone do szczególnie interesującego paleniska z „dworu” wodza plemiennego w Popești. Nie są niestety znane M. Cziczikowej zbliżonego charakteru germańskie paleniska zdobione z terenu Danii i RFN²³, które są najbardziej na północ wysuniętymi obiektami tego typu i wykazują wyraźne nawiązania do obiektów dackich oraz do celtyckich. Także wyjaśnie-

nie znaczenia tych obiektów i ich roli w kulcie Traków jest dość stereotypowe.

Z kwestii drobniejszych — nie wydaje się prawidłowa interpretacja zdobnictwa ołtarza z domu 12 jako fali wybiegających z centralnie umieszczonego koła, w środku którego znajduje się gałązka bluszczu. Motyw ten można chyba interpretować dość jednoznacznie jako symbol solarny. Poza tym pełna nazwa miejscowości Poiana, w której odkryto 4 (a nie 2, jak podaje autorka) „paleniska” ornamentowane brzmie Poiana-Tecuci, a nie Poiana-Mare²⁴.

Reasumując — artykuł ten przynosi wiele nowych faktów na temat ołtarzy w Seuthopolis, rozstrzygając przede wszystkim problem ich funkcji. W świetle przedstawionych przez M. Cziczikową argumentów nie ulega wątpliwości, że pełniły one ważną rolę w domowym kulcie Traków. Nie przekonuje natomiast generalna teza artykułu, a mianowicie wyjaśnienie genezy tych obiektów. Nie można, naszym zdaniem, wywodzić ich bezpośrednio z kultury egejskiej, choć zgadzamy się z tezą, że korzenie tego zjawiska tkwią rzeczywiście w tradycjach najstarszych kultur wschodniej części Morza Śródziemnego. Ołtarze w Seuthopolis uznać trzeba jednak za wynik działania bezpośrednich wpływów kultury greckiej okresu klasycznego i hellenistycznego. Szkoda także, że autorka nie przeprowadziła obszerniejszej analizy ornamentyki oraz formy poszczególnych ołtarzy, a także nie prześledziła związków między obiektami trackimi a zabawkami występującymi w kulturze scytyjskiej, dackiej i celtyckiej na terenie Ukrainy, Rumunii i Francji, a także położonymi na północy Europy — w Anglii, Danii i RFN.

²¹ ROBINSON, GRAHAM 1938, s. 171–185, Fig. 12 na s. 182; Pl. 15, 16, 17, 51: 2, 84, 85, 87, 89, 97, 103; LEVI, KARASEV 1955, ryc. 12, 16, 20, 21, 24, 25; S. D. KRYŽICKII, *Žilye ansambli drevnej Ol'vii. IV–II w. w. do n. e.*, Kyiv 1971, s. 108, ryc. 27:1, 2, 4, 28:5.

²² Na ten temat: MAKIEWICZ 1976, s. 143 n.

²³ H. KJAER: *Oldtidshuse ved Ginderup i Thy*, „Fra Nationalmuseets Arbejdsmark”, København 1928, s. 12 n., *En ny hustomt paa oldtidsbopladsen ved Ginderup*, ibidem, 1930, s. 20; G. HATT: *An Early Roman Iron Age Dwelling Site in Holmsland, West Jutland*, „Acta Archaeologica”, vol. XXIV, 1953, s. 12, *Nørre Fjand. An Early Iron Age Village Site in West Jutland*, København 1957,

s. 19, 27, 72, 87 n., 120 n., 131 n., 154, *The Roman Iron Age Dwelling Site at Mariesminde, Vestervig*, „Acta Archaeologica”, vol. XXXI, 1960, Fasc. I, s. 68–80; J. BRØNDSTED, *Nordische Vorzeit*, B. III: *Eisenzeit in Dänemark*, Neumünster 1963, s. 129–131; A. BANTELMANN, *Tofting, eine vorgeschichtliche Warft an der Eidermündung*, Neumünster 1955, s. 55; T. EDGREN, *Viktigare arkeologiska utgrävningar i Danmark 1963–1966*, „Finsk Museum”, vol. 74, 1967, s. 18.

²⁴ *Colectivul de cercetari arheologice al Academiei R. P. R., Șantierul Poiana*, „Studii și Cercetari de Istorie Veche”, t. III, 1952, s. 191–230, szczególnie 194.

CONCERNING THE ORIGINS OF THRACIAN AND DACIAN ALTARS AND RITUALISTIC FIREBEDS

Summary

This article discusses the question of the origins of Thracian and Dacian altars and ritualistic firebeds, and reflects on the links between the altars of the Thracian culture and the Dacian altars from Romania as well as altars from central and northern Europe. While the new materials from Seuthopolis (IV–III B. C.) published by M. Čičikova are taken into consideration, the author of the article

wishes to argue for a different proposition than that suggested by M. Čičikova. Čičikova sees the Thracian altars as deriving from Aegean culture of Crete and continental Greece of 3000–1000 B. C.

The altars from Seuthopolis, published for the first time, deserve special attention. Their simple ornamentation (a single square, concentric squares, or concentric squares with diagonal lines;

Fig. 1, 2, 3, 4, 7) has striking analogies in Dacian culture (first century B.C.), in Celtic culture (Czechoslovakia), in Przeworsk culture (Janikowo, Cuyavia) and in Germanic culture on Jutland Peninsula (Early Roman Period). This seems to point to the influence of older Thracian altars on the origins of the ritualistic firebeds in Dacian culture, and, indirectly, on the origins of the objects found in Czechoslovakia, Poland and on Jutland Peninsula.

The origin of the Thracian altars is a separate problem. The Aegean altars, it seems, ought to be treated only as functional analogies while the origin of the Thracian objects should be derived from Greek classic and hellenic culture. Apart from the ornamentation of the oldest altars of that type from Thracia and Žabotin (Ukraine), or from La Roque (France), where Greek influences are evident, objects are known that could have functioned as direct models. They are domestic altars common in Greek households. Two types of such altars can be distinguished: 1 — stone

altars located in the central part of the yard (fig. 11); 2 — small "portable" altars (*arulae*) most probably placed against the walls in chambers or in special niches. They were made of stone or, of special interest here, of clay. There often is a hollow in the upper part (*eschara*) which served as *arae turicremae* (fig. 12). Altars of this type are frequently encountered in Greece and the colonies.

The altars from Seuthopolis show striking resemblance to those Greek objects; and it seems that Greek altars from both classic and hellenic period should be considered prototypes of the Thracian altars. Thus there would be no need to refer to the Aegean tradition. As for the ornamentation, it could have been modeled on the men's chamber of a Greek house (*androna*). The mosaics show a variety of decorative motifs; beside very rich and complicated ones, we know mosaics with relatively simple ornaments whose patterns resemble those on the objects from Seuthopolis.

Translated by Agnieszka Salska

The author's address:

Dr Tadeusz Makiewicz, Poland
61-874 Poznań, Marchlewskiego 124/126
Katedra Archeologii UAM

